

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Maumort: het literaire testament van Roger Martin du Gard
Snoeij, P.

Citation

Snoeij, P. (2022, April 19). *Maumort: het literaire testament van Roger Martin du Gard*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3283712>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3283712>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Inleiding

Na het literaire succes van zijn eerste twee romans, *Devenir !* (1906) en *Jean Barois* (1913), en de voltooiing van zijn romancyclus *Les Thibault*, kwam Roger Martin du Gard, laureaat van de Nobelprijs voor literatuur 1937 (hij werd bekroond voor *L'Été 1914* uit *Les Thibault*), in een vacuüm, een periode van twijfel en zoeken naar een nieuw onderwerp voor zijn vierde roman. Na maanden van vertwijfeld zoeken beleefde hij op 2 mei 1941 een illuminatie:

[...] c'est au cours de l'insomnie de cette nuit que j'ai peu à peu échafaudé dans ma tête tout le projet d'un livre, qui serait le Journal de Maumort. (*Journal III*, p. 399)¹

Vanaf dit moment in 1941 tot aan zijn dood in 1958 heeft Martin du Gard bijna uitsluitend gewerkt aan *Le Lieutenant-Colonel de Maumort (LCM)*, nu eens met tussenpozen dan weer met grote regelmaat, maar de roman is onafgemaakt gebleven. Het plan was, zoals altijd bij Martin du Gard, ambitieus (en 'anticiperend',² net als bij *Les Thibault*): het ging erom om, tot in de kleinste bijzonderheden afdalend, het levensverhaal te vertellen van Bertrand de Maumort, vanaf diens geboorte in 1870 tot in het sterfjaar van dit personage, 1950.

Schrijfproces

Het begin van het schrijfproces speelt zich af in een ongebreideld enthousiasme dat kenmerkend is voor alle literaire projecten die door Roger Martin du Gard geëntameerd worden. Maar bij de eerste stappen die de auteur deed om het werk te verwezenlijken, is er nog geen sprake van veel tijdverlies. Immers, dat wat de 'avant-textes' van alle literaire werken van deze auteur gemeen hebben, is Martin du Gard's onveranderlijke werkwijze in de eerste fase van een nieuw project. Deze werkwijze is reeds zeer lang geleden besproken door André

1 De illuminatie betreft vooral de 'échafaudage'. Op vroegere tijdstippen had Roger Martin du Gard reeds (niet zeer precieze) mededelingen gedaan over een mogelijk onderwerp voor een nieuwe roman.

2 Met recht kan gezegd worden dat Roger Martin du Gard een wissel trekt op de toekomst: een ontwerp van 1941 met gebeurtenissen waarvan de eindfase ligt in 1950. Maar hij grijpt ook duidelijk terug op het verleden: op 2-6-1943 schrijft Martin du Gard aan het echtpaar Sartiaux: 'J'ai repris Vauvenargues, un ami' (!) (Roger Martin du Gard, *Correspondance Générale*, VIII, 1040-1944, p. 480). Meer nog dan wat Vauvenargues schrijft, vormt de persoon Vauvenargues een van de inspiratiebronnen voor het personage Maumort. André Daspre noteert in de Pléiade-uitgave van *Maumort* vele overeenkomsten met Vauvenargues, zoals: 'gentilhomme, ancien soldat, moraliste', 'médiocre élève mais soucieux de sa culture', 'dédaigne la métaphysique', 'valoir par soi-même', 'sage pondération dans le jugement' (*LCM* 1078-1079).

Daspre in zijn proefschrift over *Jean Barois*³ en betreft het onbelemmerd uitschrijven van de biografie van de hoofdfiguur en zelfs van die van de overige belangrijke personages van de roman plus het aanleggen van een tijdpad:

[...] Trente ans plus tard pour son dernier roman, il travaillera encore de la même façon:

J'esquisse ainsi toute la biographie du vieux colonel de Maumort : et non seulement sa biographie à lui, mais celle des principaux personnages qui ont joué un rôle à une époque de sa vie. Ce travail est amusant. J'invente à longueur de journée, sans me relire, jetant à mesure sur des feuillets numérotés⁴ [...] tout ce qui me vient en tête, tout ce que j'aurai à développer plus tard.⁵

Echter, de voortgang liet al snel te wensen over. Op 28 februari 1943 laat Roger in een brief aan Jacques Copeau merken dat dit nieuwe werk wel eens het laatste kan worden, na al in 1941 aan Anne Heurgon-Desjardins een voorspelling over het mogelijk postume karakter van zijn arbeid te hebben gedaan (*Corr. Gén.*, VIII, p. 237).

De voltooiing van *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* wordt voor Martin du Gard een worsteling. De auteur constateert wel, op twee losse 'feuillets', in april 1947, dat hij een zeker verteltalent heeft: hij kan goed beschrijven en portretteren, hij heeft een gepaste stijl, met waardevolle overdenkingen, maar, zo betoogt hij: '*tout cela ne suffit pas à justifier une oeuvre*' (LCM 1267). Uit zo'n lange overdenking daterend uit dezelfde maand, klinkt ook wanhoop door. Ongenadig haalt Martin du Gard zichzelf naar beneden. Hij vraagt zich af of *Maumort* niet een werk zal worden dat niets nieuws brengt, daar hij slechts schrijft over 'menselijke waarheden' die bij een ieder al bekend zijn.⁶ Hij voelt dat het verkeerd is dat hij niet de pretentie heeft een nieuw type mens, 'inédit (et vrai à la fois)' te creëren dat 'en phase' is met het heden en hij verklaart (en dat doet hij veelvuldig, net na de Tweede Wereldoorlog, in zijn *Journaux*, in zijn correspondentie en 'de vive voix'), dat hij te oud is en dat hij alle gebeurtenissen van de moderne tijd niet meer kan bijhouden. Hij weet niet meer hoe hij moet schrijven, meent hij, over de problemen waarmee de naoorlogse jeugd te kampen heeft.

Gaandeweg achtte de schrijver het onwaarschijnlijk, en later zelfs onmogelijk, dat hij de roman *Maumort* tot een einde zou brengen. Dat kwam niet zozeer door een gebrek aan inspiratie, maar vanwege allerlei problemen die hij ontmoette op het terrein van verteltechniek, vanwege

3 André Daspre, Martin du Gard, romancier. D'après *Jean Barois*. Dl. I: 'Jean Barois. Roman d'idées', dl. 2: 'La création romanesque et l'esthétique du roman'. Ongepubliceerd proefschrift Université Sorbonne Nouvelle / Paris 3, 1976.

4 Het systeem van die nummering is niet blijven bestaan. Aan de Bibliothèque nationale de France (BnF) heeft men wel getracht de uitgangspunten ervan te behouden: bij elkaar horende stukken tekst zijn van letters en cijfers voorzien.

5 André Daspre, *Jean Barois* II, p. 454.

6 Roger Martin du Gard, *Journal* III, p. 801: 'Mais un tel livre, même réussi, peut fort bien n'apporter aucune vérité humaine qui soit neuve.'

zijn aversie tegen het behandelen van gebeurtenissen van, voor hem, destijds, zeer recente datum en zeker ook wegens zijn slechter wordende gezondheidstoestand. Hij had er al eerder dan in 1955 (het jaar van opnemings van zijn complete werk in de prestigieuze *Pléiade*-reeks), op aangestuurd dat *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* postuum en in onaffe staat zou verschijnen, hetgeen inderdaad zou gebeuren, en wel in 1983 (als, in de woorden van het uitgevershuis Gallimard, 'troisième volume de Roger Martin du Gard dans La Pléiade', dus naast de twee delen van de *Œuvres complètes*).

In twee brieven aan André Gide (24 augustus 1949 en 11 mei 1950) zegt Martin du Gard dat zijn gesprekken met Gide hem nieuw elan hebben gegeven om het begin van *Maumort* weer van een omwerking te voorzien, nadat hij daarmee eerst drie jaar heeft gewacht. Maar, zo zegt hij ook, *Maumort* geeft hem 'agoraphobie' (pleinvrees): hij ziet met vrees aan dat het werk monumentaal gaat worden, er is al veel gereed maar hij heeft nog niet eens, zo schrijft hij aan zijn vrouw Hélène, 'une version à peu près définitive de tout le début' tot zijn beschikking.⁷ In 1952 overdenkt Martin du Gard opnieuw hoe hij aan *Maumort* vorm zal geven:⁸ deze keer probeert hij ook de herinneringen en de gedachten van zijn kolonel vast te leggen in een serie brieven. Hij slaagt er nu minder in afstand te bewaren tot zijn hoofdfiguur: Maumort komt daar dicht bij de Martin du Gard die wij kennen vanuit zijn *Correspondance* en zijn *Journaux*.⁹ En hoewel zijn gezondheidsproblemen almaar toenemen, schrijft hij op zijn landgoed Le Tertre een nieuwe versie van 'La Noyade', de episode die van kapitaal belang is geweest voor *Le Lieutenant-Colonel de Maumort*.

De auteur heeft Maumort tot iemand gemaakt die over veel zaken conservatievere opvattingen heeft dan de zijne. Maar Maumort is tevens ruimdenkend en onorthodox. De levenshouding van de kolonel is ook stoïcijnser en vaak optimistischer dan die van de Nobelprijswinnaar. Wezenlijk is ook het verschil in persoonlijke omstandigheden aan het eind van beider levens. Martin du Gard (die al enige jaren is opgehouden nieuwe passages te schrijven voor *Le Lieutenant-Colonel de Maumort*) leeft dan teruggetrokken op zijn buitenplaats bij Bellême, maar ontvangt daar wel degelijk veel bezoekers, terwijl Maumort in isolatie op zijn kasteel de laatste jaren van zijn leven slijt.

In december 1955 verschijnen, in de Bibliothèque de la Pléiade van de uitgever Gallimard, de *Œuvres complètes*, in twee delen, met een zeer lovend voorwoord van Albert Camus. Martin du Gard rekent hem sinds enkele jaren tot zijn vrienden. De Pléiade-delen bevatten, naast de bekende werken van de auteur, nog niet eerder uitgegeven herinneringen, met moeite

⁷ 'A Hélène (Nice, 26 août 1949)' (*Journal* III, p. 888). Adèle Hélène Foucault (1887-1949) was de echtgenote van Roger Martin du Gard.

⁸ Martin du Gard schrijft in twee in de *Souvenirs autobiographiques et littéraires* opgenomen brieven (pp. CXXI en CXXII), geadresseerd aan Gide, dat hij gereed is 'pour [se] remettre à ce début dont [il] différerai[t] la reprise'. Maar, wat er na Martin du Gard's dood van *Maumort* zal overblijven, zijn versnipperde stukken.

⁹ Voor de losse, maar door Daspre thematisch gebundelde overpeinzingen in Sectie III van zijn uitgave van *Maumort* geldt dit nog veel meer: vaak valt niet uit te maken of Maumort aan het woord is, of Martin du Gard 'plus' Maumort, of uitsluitend Martin du Gard.

geredigeerd door een Martin du Gard die een steeds zwakkere gezondheid heeft. Zoals hij schrijft: '*Je trime comme un damné sur ces Souvenirs littéraires. Jamais eu moins de facilité, jamais eu plus indigent vocabulaire*'.¹⁰ Het gaat hier om de *Souvenirs autobiographiques et littéraires*, waarin *Le (journal du) Journal de Maumort* is opgenomen. Dit 'journal' is bevreedend wegens zijn plotselinge verschijnen aan het eind van de *Souvenirs* en omdat het, bezijden veel bekorte dagboekfragmenten (pas in de jaren negentig van de vorige eeuw zijn immers de echte *Journaux* samengesteld), een aantal (fragmenten van) brieven bevat die gericht zijn aan en afkomstig zijn van André Gide. We kunnen stellen dat de *Souvenirs littéraires*, naast de correspondenties en de drie *Journaux*, een belangrijke bron van informatie zijn over het schrijfproces van *Maumort*.

Publicatie van *Maumort*

Roger Martin du Gard heeft er tijdens zijn leven nog niet toe kunnen besluiten de *Maumort*-teksten vrij te geven voor publicatie. Dat zou pas, volgens de stipulatie van de auteur, lang na zijn dood kunnen gebeuren. Het jaar van uitgave is om twee redenen uiteindelijk 1983 geworden: er is een proces¹¹ gevoerd om de rechten van *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* door Christiane, de dochter van Roger, die ageert tegen Daniel de Coppet, de kleinzoon (haar zoon!), en er ontstonden verschillen in inzicht over de te publiceren tekst.

De Martin du Gard-specialist André Daspre was uiteindelijk in de jaren zeventig aangezocht een publicatie te verzorgen van dit literaire testament,¹² waarbij hij niet alleen gebruik kon maken van het gereedliggende materiaal (het verhaal over *Maumort* en de brieven van *Maumort* die beide al waren ondergebracht in de Bibliothèque nationale de France te Parijs) maar ook van de daar later gearriveerde Dossiers de la Boîte Noire. Deze documenten worden zo genoemd vanwege de wijze van aanleveren ervan bij de Bibliothèque nationale, namelijk in een zwarte doos (40 cm x 50 cm x 40 cm). Het zijn thematisch geordende dossiers die door Martin du Gard aan Daniel de Coppet nagelaten waren, en die een verzameling van overwegingen en meningen bevatten over onderwerpen die luitenant-kolonel *Maumort* (en Roger Martin du Gard ...) tijdens zijn lange leven hebben beziggehouden.

Daspre heeft ook nog in 2008 een belangrijk aandeel gehad in de totstandkoming van een tweede, overigens nauwelijks gewijzigde, uitgave van *Maumort* in een 'gewone' Gallimard-

10 Deze woorden vertrouwt Roger Martin du Gard toe aan Jean Denoël, in een brief van 15 augustus 1955. De herinneringen zouden, voorafgaande aan de publicatie, nog gelezen worden door Gallimard, Herbart, Pierre-Quint en Schlumberger.

11 Zie ook Databasebestand II, 2: 'Uit de archieven van Le Monde'.

12 In *Journal III*, p. 486 staat, over *Maumort*, gedateerd op 15-4-1942: 'Un livre-somme. Le total d'une vie et d'une expérience. L'utilisation d'un millier de notes accumulées depuis quarante ans. Le testament d'une génération, à la veille d'une scission complète entre deux âges de l'humanité.' Strikt genomen noemt de auteur hier het boek waaraan hij al een klein jaar werkt, nog niet (helemaal) zijn literaire testament. Wel uit hij zich hier ongeveer op dezelfde wijze over *Maumort* als vroeger over *Les Thibault*: 'J'y vois la possibilité d'y faire entrer [...] tout ce je souhaite dire encore, et tout ce que j'ai dans mes tiroirs de projets avortés.'

reeks, de Collection 'Blanche'. In Hoofdstuk 2 ga ik nader in op de bijzonder ingewikkelde totstandkoming van *Maumort*.

Indeling van *Maumort*

In overleg met uitgeverij Gallimard en met de kleinzoon van Martin du Gard, Daniel de Coppet, brengt Daspre voor *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* een indeling aan in drie secties (waarbij is voorzien in een verdere ordening in delen en hoofdstukken). Voor mijn betoog is het van belang een samenvatting en typering te geven van deze drie secties.

Sectie I. Mémoires du lieutenant-colonel de Maumort

Sectie I (oorspronkelijk getiteld 'Souvenirs de la IIIe République', later 'Mémoires du lieutenant-colonel de Maumort') presenteert, in iets minder dan 800 bladzijden, 24 hoofdstukken van zeer uiteenlopende lengte. Zij bestrijken allereerst de kinderjaren die de hoofdfiguur Bertrand de Maumort doorbrengt op het kasteel Le Saillant, in de provincie (namelijk, de regio Normandië). Na zijn militaire carrière leeft de luitenant-kolonel teruggetrokken, op hetzelfde kasteel, met een conciërge-echtpaar als overige bewoners. Hij staat alleen op de wereld: zijn zoons zijn gedood in de Eerste Wereldoorlog, zijn ex-vrouw leeft niet meer en zijn enig ander 'nabij' familielid, zijn zuster Henriette, de jarenlange hoedster van Le Saillant, bij zijn perioden van ontstentenis, is al overleden. De auteur laat Maumort zelf sterven als tachtigjarige (op de twee laatste bladzijden van Sectie I).

Op en nabij het kasteel Le Saillant waar de jonge Maumort leeft in het gezelschap van zijn vader, zijn zuster en bedienend personeel (zijn moeder heeft het leven gelaten bij zijn geboorte), heeft Bertrand verscheidene leermeesters. Een van hen is Xavier de Balcourt, welke inwoning krijgt op Le Saillant en onderwijs moet geven aan Bertrand en aan diens neefje Guy. De twee jongens sluiten vriendschap. Guy zal wat later een longziekte krijgen, het kasteel verlaten en, ondanks behandelingen in Zwitserland, in het daaropvolgende jaar sterven. Bertrand zet zijn opleiding voort aan het collège Saint-Léonard in een naburig stadje. Er wordt in de tekst veel aandacht gegeven aan de seksuele ervaringen die hij opdoet. Vervolgens is er plaats voor wederwaardigheden uit de periode 1887-1891, de studietijd in Parijs tijdens welke Maumort aanvankelijk twee opleidingen tracht te combineren: een literaire en een militaire. Hij mag verblijven in het huis van zijn oom Eric en zijn tante Madeleine en betreft de kamer van zijn overleden neefje Guy. Dit gedeelte vormt wel het substantiële van Sectie I. Bertrand ontmoet namelijk een aantal kopstukken van de Parijse intellectuele elite (Renan, Taine, Berthelot en anderen) tijdens de ontvangstdagen in het herenhuis van zijn oom Eric Chambost-Lévadé. Zijn vroegere 'précepteur' (huisleraar) De Balcourt bekleedt er een secretarisfunctie. De verteller van dit alles, de oude Bertrand de Maumort, die zich niet meer kan baseren op zijn 'carnets' van vroeger (dit 'Journal' is verloren gegaan) intervenueert nu en dan in zijn relaas om bij de lezer de indruk te versterken dat vanuit een, langzaam in tijd verschuivend, heden (van net na de Tweede Wereldoorlog), zaken worden genoteerd die zich in een ver

verleden hebben afgespeeld, zaken die het waard zijn opgerakeld te worden. Latere hoofdstukken worden gewijd aan de aanloop tot het huwelijk van Bertrand met Claire de Saint-Gall en aan de speciale band die hij heeft met zijn zus Henriette. Over de militaire carrière van Maumort verneemt de lezer niet al te veel; duidelijk wordt wel dat in *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* de rol van maarschalk Lyautey (toen nog 'résident-général' in Marokko) en de plaats van militaire operaties in Noord-Afrika een veel grotere had kunnen zijn. De volgende groep teksten in *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* (bijna 80 bladzijden groot) gaat over de gevolgen van de inneming van Le Saillant door de Duitsers, in 1940, en geeft de argumenten weer die drie nazi's aanvoeren om hun nieuwe ideologie uit te dragen. Dit gebeurt zonder veel weerspraak van Maumort; er staan soms 'letterlijke' weergaven van de betogen van de Duitsers. Bij de Franse, gepensioneerde, ex-militair schrijft overigens het inzicht in het nazisme wel voort en zijn eindoordeel (zeer afkeurend) is duidelijk. Aan het eind van Sectie I houdt de verteller Maumort zich bezig met de vraag welke de functie van zijn verdwenen 'journal' is geweest en met de vaststelling, in bedachtzame bewoordingen, dat hij een gelukkig man is geweest. Dan volgt nog de ruime (en moeilijk te duiden) bladzijde over Maumorts levenseinde.

Maumort overziet zijn leven door niet alleen zijn herinneringen, maar ook zijn, vaak filosofisch-historisch getinte, bespiegelingen op te schrijven. Hierbij doet hij weinig moeite zichzelf sympathiek te laten overkomen, maar heeft hij een ander doel met wat hij noteert: de balans opmaken van zijn leven. De kolonel spaart zichzelf niet ('Je n'ai jamais été officier de grand avenir; ni un homme de lettres de talent (LCM 495)'), maar toont weinig spijt over gemiste kansen. Wel hoopt hij dat zijn literaire testament na zijn dood gelezen wordt door een publiek dat zich interesseert voor (gebeurtenissen uit) lang vervlogen tijden en voor een persoonlijk document van een, naar zijn eigen zeggen, eigenzinnig man.¹³

Opmerkelijk in *Maumort* is de opneming, in Sectie I, van een afgeronde novelle getiteld 'La Noyade'. Het betreft de liefde voor een bakkersjongen die wordt opgevat door een officier in opleiding, Xavier de Balcourt, die in een klein dorp inkwartiering heeft gekregen. Het verslag ervan wordt geschreven door de officier zelf en is zo geïncorporeerd in *Maumort* dat de lezer kan kennismaken met een *mise en abyme* – hier neerkomend op het inbrengen van een kleinere vertelling of schets in een groter hoofdverhaal, waarbij elementen uit dat hoofdverhaal (vooral zowel de maatschappelijke positie als de homoseksualiteit van het belangrijke personage Xavier de Balcourt) indirect meer reliëf of verduidelijking krijgen.

Sectie II. Lettres du Lieutenant-Colonel de Maumort

Deze Sectie is een collectie van zorgvuldig door Maumort gecomponeerde brieven, gedateerd vanaf 31 december 1944 tot over de helft van de maand januari 1945, gericht

13 Cf. LCM 642-643: 'Demain, j'emporterai dans ma tombe la dernière trace des Maumort sur cette terre où depuis quatre siècles au moins on peut suivre leur cheminement, j'emporterai avec moi tout ce que je sais des miens, tout ce que je sais de moi, tous mes souvenirs, toutes mes expériences. Il ne restera rien des Maumort. Ce journal?..'

Fig. 1 'La Boîte Noire'. De vermelding 'au moins trois ans' was een voorlopige markering, aangebracht in het jaar van aankomst (1955) van de doos in de BnF. Foto (2017) toegezonden door Thomas Cazentre, Conservateur, Service des Manuscrits modernes et contemporains, Département des Manuscrits.

aan een vriend, 'Dr Gévresin', een gepensioneerde arts in wiens huis hij tijdens een vrij lange periode van de Tweede Wereldoorlog onderdak heeft gevonden. Maumort beschrijft aan deze Gévresin zijn terugkeer op Le Saillant en gaat in op actuele en niet-actuele gebeurtenissen. De antwoorden van de arts ontbreken. De brieven zijn fraai van stijl en op een vreemde wijze aantrekkelijk doordat men er een combinatie in aantreft van politiek getinte 'filosoferingen' over actuele maatschappelijke zaken, van gedachten over het verleden, en van ontzuisterende uitingen over huiselijke bezigheden. Maumort vraagt zich ook af welke nieuwe functie het nu nog door hem bewoonde kasteel moet krijgen.

Sectie III. Les Dossiers de la Boîte Noire

De dossiers van de 'zwarte doos' zijn lang niet altijd in verband te brengen met de Secties I en II van *Le Lieutenant-Colonel de Maumort*. Een groot aantal teksten staat volkomen op zichzelf, weer andere hebben van doen met de inhoud van *L'Été 1914* en ook met die van *Épilogue* (= respectievelijk het zevende en het achtste – laatste – deel van *Les Thibault*), waarin de oudste zoon van Oscar Thibault aan het woord is. Net als Maumort overdenkt deze Antoine zijn leven, en 'het' leven. De Pléiade-editie is verre van compleet. Wat Roger Martin du Gard bij *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* voor ogen stond, blijkt uit talrijke passages van de *Journaux* en uit zijn correspondenties met vrienden en literatoren. Het zou inderdaad het levensverhaal hebben moeten worden van Bertrand de Maumort,

vanaf zijn jeugd tot aan zijn dood. Over de vorm waarin het gegoten is, geven de persoonlijke documenten veel inlichtingen. Martin du Gard heeft geaarzeld tussen nouvelles, brieven of toch weer een roman. *Maumort*-nouvelles zijn echter niet tot stand gekomen en de brieven van Maumort aan Gévresin zijn zo weinig talrijk dat de uitgeverij Gallimard ermee heeft ingestemd dat zij werden samengevoegd (wel apart staand, in Sectie II) met de uit een vroegere periode daterende romangedeelten. De brieven en de 'textes romanesques' werden *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* genoemd. Van Sectie I, *Mémoires du lieutenant-colonel de Maumort* (= de romanfragmenten), ontbreken nu, binnen de voorziene 'sept parties' (plus epiloog), de delen vijf en zes. Ook de negen brieven aan Gévresin (van Sectie II) zijn slechts een aanzet geworden van hetgeen Martin du Gard beoogde: hij wilde de reeks zeker continueren met brieven van na januari 1945. De op thema gerangschikte gedachten uit Sectie III hebben soms een herkomst die dateert van ver vóór 1941 (immers het jaar van het begin van de werkzaamheden van Martin du Gard aan de nieuwe roman over Maumort).

Ten slotte is er de kwestie van de manuscripten 174 en 175 uit de 'cartons' van *Maumort*. Het eerste document, getiteld 'Maumort. Premier début (année 1940)', is door Daspre vrijwel ongemoeid gelaten¹⁴. Hij kreeg het niet, of te laat, in handen. Het tweede kent drie benamingen: *Journal d'armistice (du colonel de Maumort)*,¹⁵ *Journal de Maumort 14 juin-21 juillet 1940* en *Journal inédit* en staat bij de BnF geregistreerd onder DON 13227 Naf 28190 (175). André Daspre heeft, verklaart hij, geen enkel element van deze tekst verwerkt. Dit *Journal* is uiteindelijk pas in 2014 gepubliceerd als No. 8 van de *Cahiers Roger Martin du Gard*; de inhoud heeft veel raakpunten met Chapitre XXII 'Maumort devant la défaite et l'occupation (1940)' van Sectie 1 van *Le Lieutenant-Colonel de Maumort*, en daarvan vooral de onderdelen I 'L'Invasion du Saillant' en II 'Maumort et les nazis' (LCM 717-778).

Aarzelingen over vorm en genre

Het onaffe karakter van *Maumort* laat diepe sporen na in de Pléiade-editie van 1983. Veel hoofdstukken van *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* zijn door Martin du Gard niet uitgeredigeerd, waardoor deze versie herhalingen, verschrijvingen en fouten van allerlei aard bevat. De Pléiade-uitgave is bovendien onder grote tijdsdruk ontstaan, waardoor de onderzoeker André Daspre niet alle onvolkomenheden in de uiteindelijke uitgave heeft kunnen vermijden. Een ander opvallend kenmerk is het grote aantal lang uitgewerkte portretten van personen en gedetailleerde beschrijvingen van interieurs en exterieurs (het 'descriptieve' is immers iets waarvan de schrijver steeds meer houdt). Zijn de portrettingen, hoe lang ook, vaak fraai en

¹⁴ Zie Hoofdstuk 2 'Maumort: van *brouillons* tot uitgave in de Pléiade', en tevens Bijlage B en het Databasebestand II, 11 'Over het *Journal inédit*'.

¹⁵ In elk geval heeft dit speciale *Journal de Maumort* (of: *Journal inédit*) niets van doen met het in de *Œuvres complètes* van 1955 opgenomen 'Journal de Maumort', waarin Roger Martin du Gard gegevens verstrekt over zijn vorderingen met *Maumort* door citaten te geven uit zijn (grote) *Journal* en uit de correspondentie met André Gide.

meeslepend, de beschrijvingen daarentegen zijn, voor de moderne lezer, soms wijdliepig, zo niet langdradig en wemelen niet alleen van de details maar ook van de archaïsmen.

De auteur overwoog aanvankelijk aan zijn 'roman' ook nog de bijzondere toneelmatige dialoogvorm te geven van zijn vroege, tweede, roman, *Jean Barois*. De Dreyfus-affaire, die in *Jean Barois* aan de orde komt, wordt in *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* kort aangegeven als de aanleiding tot het vragen van een verlof van twee jaar: Maumort is, in tegenstelling tot de legerleiding, overtuigd van de onschuld van Dreyfus en hoopt op een verandering in de verstarde inzichten van de militaire bevelhebbers. Hij studeert ondertussen aan de Ecole de Guerre in Parijs, een hem aangereikte tussenoplossing.

Later werd de pure dialoogtechniek door Martin du Gard verlaten ten faveure van een mengvorm die hij in *Les Thibault* hanteert, een combinatie van 'moments privilégiés' en 'dialogues' – de schrijver laat soms gaten van jaren vallen in het vertelde om dan weer de draad op te pakken door een korte periode uitvoerig, en vaak met veel gesprekkenweergaven, te behandelen. Martin du Gard wordt zo, nog meer dan in *Jean Barois*, vooral een episodenschrijver; een man die in afgebakende stukken belangrijke momenten uit de levens van zijn personages 'uitvertelt'.

Ten slotte wilde Martin du Gard, zoals hierboven al is gereleveerd, graag nog elementen van vele door hemzelf aangelegde (literaire) dossiers van pas laten komen door deze in bijgewerkte vorm in te brengen in *Le Lieutenant-Colonel de Maumort*. Het waren wel stukken van uiteenlopende lengte, die soms al decennia oud waren. Zelfs bepaalde personages uit *Les Thibault* (afgezien van Maumort) dacht hij nog te kunnen gaan hergebruiken. Volgens de noten van André Daspre in de Pléiade-editie, had de auteur bovendien plannen tot het inzetten, in omgewerkte vorm, van bepaalde elementen uit de intrige van het ooit door hem bijna geheel vernietigde deel *L'Appareillage* van *Les Thibault*...

Het is dus niet verwonderlijk, dit alles overziend, dat het project is gestrand en dat bij Martin du Gard moedeloosheid opkwam bij het zoeken naar iets wat hij ooit, overigens in een andere context (die van *Confidence africaine*), zelf kwalificeerde als 'le veau à cinq pattes' (*Corr.* I, 454).¹⁶

De drie belangrijkste redenen voor het mislukken van het project *Maumort* zijn kort samengevat: allereerst het verstrikt raken van de auteur in de kolossale proporties van de opzet van het nieuwe werk, vervolgens Martin du Gard's voortdurend wisselende gedachten over de vorm waarin hij *Maumort* zou gieten en, als laatste, de combinatie van zijn voortschrijdende

16 Martin du Gard schreef ten aanzien van *Confidence africaine* aan André Gide (op 7 maart 1931) dat hij niet op zoek was (daarbij implicerend dat Gide dat wel was), in zijn literaire werk, naar 'le veau à cinq pattes', dus naar het voor hem (=Roger) vergezochte of in elke geval uitzonderlijke. Vergelijk ook Maurice Rieuneau, 'La Correspondance de Roger Martin du Gard et Dorothy Bussy', *Revue d'Histoire littéraire de la France* 82 (1982) nrs. 5, p. 832: 'Roger Martin du Gard sait, dès le début de ses relations avec D. [orothy] Bussy, qu'elle n'apprécie pas sans réserve ses oeuvres, qu'elle trouve, dit-il, « trop lisses ». Comprendons qu'elles n'ont pas assez d'originalité artistique, ni assez d'audace dans les idées. Ce dernier point est sans doute le plus important. Bien avant la querelle dite du « veau à cinq pattes », à propos de *Confidence africaine*, dont les éléments essentiels ont été donnés en annexe de la Correspondance Gide-Martin du Gard, et qui opposa à Roger Martin du Gard, Gide et D. Bussy qui lui reprochaient de n'avoir pas osé écrire une oeuvre militante, en faveur de [... vervolg noot op p. 22]

leeftijd en, het is reeds enige keren genoemd, zijn slechte gezondheid in de laatste levensjaren. Hart en benen waren zwak geworden.¹⁷

Vraagstelling en opzet van dit proefschrift

De algemene vraagstelling van het proefschrift luidt: ‘Wat zegt deze onaffe, intrigerende tekst die *Maumort* is, over het schrijverschap van Martin du Gard, en zijn visie daarop, na *Les Thibault*?’ Deze onderzoeksvraag zal vanuit verschillende gezichtshoeken behandeld worden: tekstgenetisch (Hoofdstuk 2), genre-technisch (Hoofdstuk 3), thematisch (Hoofdstuk 4), en stilistisch (Hoofdstukken 5 en 6). Hieronder volgt een uitgebreider overzicht van de Hoofdstukken 2 tot en met 6.

In Hoofdstuk 2 wordt de tekstgenetische vraag gesteld: hoe is het werk tot stand gekomen, en wat hield de editoriale bewerking in, oftewel wat waren de keuzes van de tekstbezorger Daspre?

In Hoofdstuk 3 wordt getracht het literaire genre van het huidige *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* te problematiseren: hoe verhoudt *Maumort*, aangemerkt als ‘roman’, zich tot onderling verwante genres als biografie, autobiografie, mémoires, journal en vormen van autofictie?

Hoofdstuk 4 behandelt constanten in thema’s die voorkomen in de werken van Martin du Gard (door twee reeksen kernbegrippen te presenteren) en doet verslag van het speuren naar overeenkomsten tussen *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* en Martin du Gard’s andere werken, *Les Thibault* in het bijzonder. Er wordt gewezen op het feit dat het personage Maumort al aanwezig was in het ‘plan’ van 1920 van *Les Thibault*.

In Hoofdstuk 5 wordt duidelijk dat er, om een door Martin du Gard zeer geliefde uitdrukking te gebruiken, in *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* een te grote ‘complaisance’ ontstaat (in het algemeen, en zeker in verhouding tot *Les Thibault*) voor de plaatsing van portretten en, vooral, van (lange) beschrijvingen. De samensteller van *Maumort*, André Daspre, heeft overigens een aantal beschrijvingen weer bekort of weggelaten.

In stijl, zo wordt beargumenteerd in Hoofdstuk 6, lijken *Les Thibault* en *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* zeker op elkaar. Zo is het aantal echte metaforen klein. Er zijn echter enkele opvallende verschillen: het in *Maumort* zeer frequent geworden triade-verschijnsel gaat hele zinsgedeelten beslaan en men krijgt de indruk dat gevallen van homofonie, assonantie en alliteratie bewuster zijn aangebracht dan in *Les Thibault*. In Bijlage C wordt tevens aandacht gegeven aan citaten uit de literaire werken van Martin du Gard die zijn opgenomen in de drie naoorlogse grote woordenboeken, *Le Grand Robert de la langue française*, *Trésor de la langue française* en *Grand Larousse de la langue française*. Deze dictionnaires konden nog geen citaten plaatsen uit *Maumort* (dat immers pas in 1983 verscheen), wat een contrastief overzicht van twee reeksen zinnen mogelijk maakt: die uit de werken voorafgaand aan *Maumort* en een aantal bijpassende uit *Maumort*.

16-vervolg l'inceste, et d'avoir au contraire, en faisant mourir le jeune Michel, fruit d'un amour incestueux, donné des gages aux défenseurs de la morale traditionnelle; bien avant cette passe d'armes de 1931, on relève des désaccords de même nature.’

17 Zie daarover verder Bijlage I.

In Hoofdstuk 7 vindt men een conclusie over datgene wat uiteindelijk in de Hoofdstukken 2 tot en met 6 is behandeld. Het is een terugblik op het werk die wordt gecompleteerd door enkele inzichten die zijn ontstaan over de plaats van *Maumort* in het oeuvre van Martin du Gard en over het belang van verdere studies die kunnen worden gewijd aan deze roman.

In Bijlage II worden twee voorstadia van nouvelles opgenomen: *La Noyade* uit *Le Lieutenant-Colonel de Maumort* en *La Sorellina* uit *Les Thibault*. De ambitie van Martin du Gard om *Maumort* geheel in de vorm van nouvelles te schrijven, komt te laat en van de aankondigingen van extra verhalen (die in *Maumort* worden gedaan) komt in feite niets tot verwezenlijking. De novelle *La Sorellina* is mijns inziens (maar niet volgens André Gide, die vond dat Martin du Gard de gehele tekst had moeten presenteren...) fraai verweven in de tekst van *Les Thibault*. Van een derde en op zichzelf staande novelle, *Confidence africaine*, geeft Bijlage II de resultaten van een klein onderzoek naar de woordenschat van het verhaal.

Referentiepunten

Zoals blijkt uit dit overzicht, zal in dit proefschrift voortdurend gerefereerd worden aan een viertal samengestelde tekstuele eenheden, die ik 'referentiepunten' zal noemen, namelijk (1) de overige fictionele werken van Martin du Gard, (2) zijn biografie, (3) zijn correspondentie, (4) zijn *Journaux*.

(1) Het eerste referentiepunt wordt gevormd door de romans *Devenir !*, *Jean Barois* en vooral de romancyclus *Les Thibault*. Om te voorkomen dat de lezer verstrikt raakt in de veelheid van namen en gebeurtenissen die in deze romans voorkomen, heb ik in Bijlage I van dit proefschrift een korte samenvatting van deze romanwerken opgenomen. In deze bijlage vindt men tevens een samenvatting en een contextualisering van de vier toneelstukken van Martin du Gard: *Le Testament du Père Leleu* (première in 1914, uitgegeven in 1920), *Près des mourants* (première in 1915, maar pas uitgegeven in 1986 naar aanleiding van de verdediging van een Duits proefschrift), *La Gonfle* (première 1924, uitgegeven in 1928) en *Un Taciturne* (première, en ook uitgegeven, in 1931).

(2) Het tweede referentiepunt in dit proefschrift over een werk dat genrematig gesitueerd kan worden tussen autobiografie en romaneske fictie, zou idealiter een biografie van het leven van Martin du Gard moeten zijn, maar helaas – en opmerkelijk genoeg – bestaat deze niet. Wel zijn er aanzetten daartoe geweest, waarvan sommige al wat ouder, zoals de studies van René Lalou (1937), Clément Borgal (1958) en Jacques Brenner (1961).¹⁸ Daarnaast vult Philippe Brin vanaf 2007 zijn 'Repères chronologiques' van Martin du Gard aan op zijn website.¹⁹ Verder is er de goed opgezette site van de Association Budé,²⁰ en niet te vergeten, de site van de Association des Amis de Roger Martin du Gard die in november 2016 een nieuw 'portail' heeft

¹⁸ René Lalou, *Roger Martin du Gard*. Parijs: NRF-Gallimard, 1937 ; Clément Borgal, *Martin du Gard*. Parijs: Editions Universitaires, 1957 ; Jacques Brenner, *Martin du Gard*. Parijs: NRF-Gallimard, 1961.

¹⁹ Philippe Brin's site is getiteld 'Roger Martin du Gard' (<http://rogermartindugard.blogspot.com/>).

²⁰ <https://www.bude-orleans.org/dossier-MartinDuGard/MartinDuGard.html>.

gekregen.²¹ Er zijn ook andere biografische bronnen. Allereerst de gegevens van Pierre Bardel, door hem eveneens ‘Repères chronologiques’ genoemd. Deze zijn gecontroleerd door de Martin du Gard-kenner Claude Sicard en opgenomen door André Daspre, in het onder diens redactie verschenen nummer, gewijd aan Martin du Gard, van het tijdschrift *Europe* van oktober 1992.²² Van Claude Sicard zelf moet de ‘jaarlijn’ 1881-1910 worden genoemd, die hij toont in zijn proefschrift *Les années d'apprentissage littéraire*.²³ Dan zijn er, in het boekje *Roger Martin du Gard, perpétuel contemporain*, minstens twee biografische artikelen die het vermelden waard zijn: ‘Roger Martin du Gard 1881-1958’ (van André Daspre) en ‘L’Art de vivre de Roger Martin du Gard’ (van André Alessandri).²⁴ Ook beschikken wij over de gegevens die dateren van 1955 en als het ware geautoriseerd zijn door de auteur, en wel in directe zin: het zijn de *Chronologie* (geregideerd door Martin du Gard zelf) en de *Souvenirs autobiographiques et littéraires*, eveneens van de hand van de auteur (beide opgenomen in deel I van *Œuvres complètes* in de Pléiade-editie). Daar komen de recente studies van John E. Garrod, *Roger Martin du Gard, Moraliste* (2013) en Benjamin Franklin Martin, *Roger Martin du Gard and Maumort* (2017) nog bij, benevens de artikelen en boeken van Harald Emeis.²⁵ Van diens grotere studies moet vooral worden genoemd: *L’Âme prisonnière*. Alle bevatten veel biografische elementen, zonder dat zij als biografieën bestempeld kunnen worden. Ten slotte is er het voortreffelijke *Roger Martin du Gard et le biographique* (2009), dat teksten biedt die verzameld zijn door Hélène Baty-Delalande en Jean-François Massol.²⁶ Maar ook dit boek is geen biografie in de strikte zin van het woord, zoals de moderne titel al doet vermoeden, maar eerder een problematisering van het genre ‘biografie’.²⁷ Hierop kom ik in Hoofdstuk 3 terug. Echter, zoals dui-

21 De naam ervan was tot voor kort: sitewebrmg.perso.sfr.fr/biographie2.html. Er is nu een andere, voorlopige, site: <http://lesamisdermg.free.fr/page27.html>. Charlotte Andrieux, ‘webmaster’, meldde nog in 2017: ‘Vous pourrez retrouver une grande partie des anciens numéros de notre Lettre sur ce lien provisoire’.

22 *Europe. Revue littéraire mensuelle* 762 (1992), numéro spécial: Roger Martin du Gard.

23 Claude Sicard, *Roger Martin du Gard. Les années d'apprentissage littéraire (1881-1910)*. Proefschrift Université de Toulouse-Le Mirail (1973). Parijs: Honoré Champion / Lille: Université Lille III, 1976.

24 Franck Sérusclat, André Daspre, Charles Juliet, André Alessandri en Marie-France Deschamps, *Roger Martin du Gard, perpétuel contemporain*, ouvrage publié par la Ville de Saint-Fons à l'occasion de l'inauguration de la bibliothèque Roger Martin du Gard, [Z.p., z.j.].

25 John E. Garrod, *Roger Martin du Gard, Moraliste*. Eastbourne: Antony Rowe, 2013 ; Benjamin Franklin Martin, *Roger Martin du Gard and Maumort. The nobel Laureate and his unfinished creation*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2017; Harald Emeis, *L’Âme prisonnière. Analyses de l’œuvre de Roger Martin du Gard*. Albi: Editions de la Revue du Tarn, 1983.

26 Hélène Baty-Delalande et Jean-François Massol (red.), *Roger Martin du Gard et le biographique*. Grenoble: Ellug (Université de Grenoble), 2009.

27 Op de website van Philippe Brin werd het zo aangekondigd: ‘Et pourtant, l'exigence esthétique du roman objectif avait imposé une éthique du retrait, dans l'écriture comme dans la vie littéraire. Les textes rassemblés dans ce volume décrivent le rapport problématique de [... vervolg noot op p. 26]

delijk is, een uitgebreide biografie bestaat niet. Daarom heb ik, voor het gemak van de lezer, zelf een biografisch overzicht gemaakt, en dit toegevoegd als Bijlage I aan dit proefschrift. In dat overzicht geef ik aan twee zaken extra aandacht, namelijk het belang van het literaire netwerk van Martin du Gard, in het bijzonder zijn lange vriendschap met André Gide, die een blijvende en diepgaande invloed op zijn schrijverschap heeft, en ten tweede, de ontwikkeling van dit schrijverschap, dat niet alleen gekenmerkt werd door de *tijd* (zowel de ingrijpende historische gebeurtenissen, bepaald door twee wereldoorlogen, als de persoonlijke wederwaardigheden) maar ook door de *plaats*: de plekken van het schrijven – een belangrijk aspect, dat in *Maumort* gethematiseerd zou worden: de *gentilhommière* Le Tertre, het verblijf van Martin du Gard, krijgt een literaire sublimatie in Le Saillant, het kasteel van het schrijvende personage Maumort.

(3) Het derde referentiepunt is de zeer uitgebreide correspondentie van Martin du Gard, die een onvermoeibaar en nauwgezet ‘correspondant’ geweest. Duizenden brieven heeft hij gecomponeerd. Hij schreef geregeld aan zijn ouders en familieleden en, later, vaak aan zijn meest ‘ nabije ’ vrienden zoals Gide en Copeau. Vrijwel al degenen die zich schriftelijk tot hem richtten, kregen een antwoord terug. Het overgrote deel van zijn brieven is uitgegeven in de vorm van 10 delen *Correspondance Générale*. Daarnaast zijn er apart gepubliceerde bijzondere correspondenties met bepaalde auteurs, zoals Eugène Dabit, Jacques de Lacretelle, Georges Duhamel, Jean Morand, Jean Tardieu, Albert Camus (deze laatste in 2013) en natuurlijk die met Gide en Copeau. Tezamen met de *Journaux* (drie delen) vormt het een geheel dat veel omvangrijker is dan alle door hem opgestelde fictie tezamen.

De correspondentie van Martin du Gard, met name zijn briefwisseling met Gide en Copeau, is uiterst waardevol, in het bijzonder om zijn literaire opvattingen te leren kennen. Hij heeft immers altijd geweigerd artikelen te schrijven en openbare mededelingen te doen over dit onderwerp. In zijn brieven echter (en soms ook in de *Journaux*), legt hij, graag, en dikwijls, aan kennissen of vrienden verantwoording af over zijn inzichten. Hij heeft ook de moeite genomen te antwoorden op berichten van beginnende schrijvers en aan hen precieze en gedetailleerde raadgevingen te verstrekken. Nooit heeft hij geaarzeld aan zijn vrienden te zeggen wat hij van hun werken vond. Juist in het geval van Gide en Copeau gebeurde dat met een dikwijls verwonderlijke openheid. Gide, die maar één roman heeft geschreven met een experimenteel karakter (*Les Faux-Monnayeurs*, begeleid met een *Journal des Faux-Monnayeurs*), spaarde hem, op zijn beurt, evenmin, maar hij bewonderde Martin du Gard om zijn scheppingskracht en volharding. Copeau die maar niet ‘afkwam’ met een substantieel werk (dat hij wel in zich droeg) over theaterpubliek en toneelrepertoire, heeft enkele stukken van Martin du Gard afgekeurd, maar beseftte wel dat hij te maken had met een ‘âme soeur’ en met iemand die veel sympathie had voor het toneel.

De oordelen van Martin du Gard over anderen waren soms hard en werden nauwelijks verlicht door (holle) beleefdheidsfrases, zodat het gebeurde dat hij brieven retour kreeg die in heftige bewoordingen gesteld waren. Maar zijn loyaliteit aan vrienden, zijn trouw aan hen waren voorbeeldig. Zijn brieven doen ons aspecten van zijn persoonlijkheid kennen die zijn fictionele werk niet openbaren, – des te minder daar hij altijd heeft getracht afstand te bewaren tussen hemzelf en zijn personages. In zijn correspondentie levert hij zich zonder berekening uit. Zijn

oprechtheid, zijn intellectuele eerlijkheid en, in de moeilijkste momenten, zijn luciditeit maken van hem een opmerkelijke getuige van de moderne tijd. Hij is mede door zijn leespraktijk zeer goed op de hoogte geweest van het tijdvak dat, globaal aangegeven, ligt tussen 1850 en 1950.

(4) Het vierde en laatste referentiepunt vormen de bovengenoemde *Journaux*. Zij zijn alle drie voorbereid door Claude Sicard. Het eerste verscheen in 1992 en draagt de titel: *Journal I Textes autobiographiques 1892-1919*. In dit deel zijn door de redacteur allerlei teksten bijeengebracht die vallen in de periode die loopt van 1892 tot aan juli 1919. *Journal II 1919-1936* (verschenen in 1993) bevat voornamelijk dagboekantekeningen.²⁸ Deel III (eveneens uitgebracht in 1993) loopt eerst van 1937 tot 1949, het jaar waarin Martin du Gard, na de dood van zijn vrouw, stopt met het optekenen van dagelijkse gebeurtenissen. Dan volgen in hetzelfde boek opnieuw *Textes autobiographiques*, van 1950 tot 1958.

De dagboeken zijn lossers van toon en nog vrijer en scherper van inhoud dan de brieven van de correspondentiedelen. Enkele passages gaande over directe naasten (bij voorbeeld zijn dochter Christiane met wie hij uiteindelijk gebrouilleerd raakte) of over sommige kennissen en vrienden, zijn door de auteur gecensureerd. Op het totaal aan teksten is het overigens een gering aantal plekken. De *Journaux* zijn zeer divers van inhoud, de teksten zijn voor het merendeel uiterst leesbaar, instructief en amusant (tot zeer hilarisch). Gewaagder is Martin du Gard, die in zijn *fictieve werk* 'objectief' wilde blijven, nooit geweest. De teksten van *Devenir !*, *Jean Barois*, *Les Thibault* en *Maumort* zijn taalkundig zeer verzorgd, maar in de *Journaux* gaat Martin du Gard van de gebaande paden af. En qua uitdrukkingmiddelen is het, om het enigszins banaal te verwoorden, één groot verbaal feest. Dit geldt vooral in een viertal omstandigheden (waarvan sommige elkaar kunnen overlappen): op momenten dat hij zich kwaad maakt, bij polemieken waarover hij bericht, bij meningsverschillen met familieleden en wanneer hij zijn gedachten over politiek en maatschappij de vrije loop laat.

Noot: Naast de hoofdstukken en de bijlagen bestaan er databasebestanden, die complementaire informatie bevatten over Martin du Gard en/of zijn literaire werken. Zij zijn, samen met de digitale versie van dit proefschrift, raadpleegbaar via het Repositorium van de Universiteit Leiden (<https://studenttheses.universiteitleiden.nl>).

27-vervolg l'écrivain au biographique et en soulignent surtout les ambivalences : réticences et aménagements dans les correspondances et le *Journal*, travail et jeu des structures biographiques dans la fiction... Sur la question du biographique, le cas de Martin du Gard paraît ainsi exemplaire.' (<http://rogermartindugard.blogspot.com/>).

28 Het tweede deel begint met de tekst van 'Mardi 1er juillet 1919' en wordt voorafgegaan door een korte mededeling: 'En relisant mon « journal de guerre », je m'aperçois de l'intérêt qu'il y a à noter au jour le jour ma vie. Jusque-là, je prenais des « notes », fiches documentaires qui n'étaient pas un « journal ». Je vais continuer mon « journal de paix ».' Echter, het 'journal de guerre', welke vorm het ook zou kunnen hebben, is nog niet in boekvorm uitgekomen...